

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ УЧАСТІ

SOCIO-POLITICAL FACTORS OF FORMING OF POLITICAL PARTICIPATION

Новакова О.В.,
*доктор політичних наук, професор,
професор кафедри політичних наук
Національного педагогічного університету
імені М.П. Драгоманова*

Стаття присвячена аналізу ідеологічних засад та сутнісних характеристик політичної участі українських громадян у процесі демократичної трансформації суспільства. Предметом аналізу є новітні тенденції формування протестної активності громадян та напрямки її залучення до процесів державного будівництва.

Ключові слова: демократія, політична участь, протестна активність, ідеологія політичної участі.

Статья посвящена анализу идеологических основ и сущностных характеристик политического участия украинских граждан в процессе трансформации общества. Предметом анализа выступают новые тенденции формирования протестной активности граждан и направления привлечения ее в сферу государственного строительства.

Ключевые слова: демократия, политическое участие, протестная активность, идеология политического участия.

The article is devoted the analysis of ideological principles and essence descriptions of political participation of the Ukrainian citizens in the process of democratic transformation of society. The article of analysis are the newest tendencies of forming of protest activity of citizens and directions of its bringing in to the processes of state building.

Key words: democracy, political participation, protest activity, ideology of political participation.

Постановка проблеми. Аналіз історичного досвіду дозволяє зробити висновок, що результат соціально-політичних катаклізмів (війн, революцій, тощо) визначається боротьбою (взаємодією) носіїв різних соціальних ідеалів (проектів). Виникає особлива проблема вибору, яка торкається живих людей з їх ідеями, інтересами та переживаннями. Саме зіткнення цих ідеалів (проектів) визначає, яка модель соціальних відносин буде реалізована. Розглядаючи боротьбу суспільних ідеалів, необхідно враховувати, що має значення як якісне, так і кількісне співвідношення сил носіїв різних ідеалів. Тому кінцевий результат часто не збігається ні з одним з ідеалів, оскільки вибір визначається не однією силою, а рівнодією усіх соціально-політичних сил.

Стан опрацювання проблеми. Фундаментальні засади політичної участі закладені у роботах Г. Алмонда, Б. Барбера, С. Верби, Р. Даля, Л. Ле Дюка, С. Ліпсета, М. Каазе, М. Конвейя, Л. Мілбрайта, Р. Мілса, М. Каазе, Дж. Кіма, Н. Найя, К. Пейтмен, Г. Перрі, Д. Ціммермана та ін. Після отримання незалежності в Україні почалася розробка концепції політичної участі у контексті українських реалій. Феномен політичної участі став об'єктом наукових досліджень І. Алексеєнко, В. Бортнікова, Н. Дембіцької, І. Доцяка, Е. Ключенка, О. Куценко, Н. Ротар, Л. Утріна, О. Чемшита та ін.

Предметом спеціального наукового аналізу визначена проблематика виступає у наукових

працях соціологів: І. Бекешкіної, Є. Головахи, Є. Ключенка, О. Куценко, Н. Паніної О. Стегнія, а також політологів: В. Бортнікова, В. Бурдяк, Г. Зеленько, А. Колодій, М. Обушного, О. Резніка, А. Романенка, Н. Ротар, В. Цвиха, К. Черкашин, Ю. Швеїди та ін.

У працях науковців визначено сутність, типологію та функціональні складові політичної участі. Ретельно проаналізовані мотиваційні механізми залучення громадян до політичної діяльності, вплив політико-культурних чинників на її формування. У той же час додаткового дослідження потребує специфіка політичної участі громадян України, її протестних складових та ідеологічних засад масової політичної мобілізації населення.

Метою статті є аналіз ідеологічних засад та сутнісних характеристик політичної участі українських громадян у процесі демократичної трансформації суспільства, а також новітні тенденції формування протестної активності громадян та напрямки її залучення до процесів державного будівництва.

Виклад основного матеріалу. Розв'язання проблеми визначення характеристик політичної участі у контексті сучасних політичних перетворень є одним із найактуальніших для політичного процесу у сучасній Україні. Р. Даль, аналізуючи значення політичної участі для демократизації політичної системи, зазначає, що слід виходити з суті класичних ліберальних свобод, які насичують змістом сам термін політична участь. Це, зокрема,

закріплені за громадянами можливості опанування уряду, право формування політичних організацій, дискусії з політичних питань, що ведуться без побоювання переслідувань з боку влади, ознайомлення з альтернативними позиціями у ЗМІ, збереження таємниці голосування виборців, мирна передача влади переможцям виборів [1, с. 20-21]. Саме класичні ліберальні свободи дозволяють чітко визначати критерії демократизації політичного процесу, серед яких Р. Даль на перше місце ставить ефективну участь громадян (у розумінні рівних і дієвих можливостей для висловлення своїх поглядів) та рівне виборче право як «рівні та реальні можливості для голосування, причому всі голоси мають однакову силу» [2, с. 41]. Не менш важливим наслідком демократизації є розширення спектра форм політичної участі, що у поєднанні з політичною конкуренцією спричиняє зміни характеру участі громадян у діяльності політичних партій.

Політичний розвиток України після 2005 року характеризувався негативними тенденціями участі громадян у політичному житті країни. Так, кількість учасників у громадсько-політичних заходах, зменшилась удвічі (з 35,3% у 2006 р. до 17,6% у 2011 р.) [3, с. 219]. Кількість членів громадсько-політичних організацій та рухів скоротилася майже на 4% і стала найнижчою за всі роки незалежності. Так, офіційний чисельний склад політичних партій скоротився втричі (з 4,6% у 2006 р. до 1,4% у 2011 р.) [4, с. 22]. Таким чином, очевидно, що партії не прагнуть реальної політичної соціалізації громадян та незацікавлені у створенні ефективної системи політичної участі. Їх мета – штучне створення потужного фасаду для організації політичної реклами та залучення додаткових інвестицій.

Хоча показники формального партійного членства є невисокими і в інших країнах, у цьому відношенні наші дані майже не відрізняються від загальноєвропейських, але рівень залученості українців до громадських організацій та їх діяльності є найнижчим у Європі [5, с. 84]. Згідно з даними «Європейського соціального дослідження», в Україні практика суспільної праці й солідарної активності була обмежена. У рамках дослідження ЄСД-2009 респондентів запитували «чи доводилося Вам упродовж останніх 12 місяців працювати в інших організаціях або об'єднаннях, окрім політичних партій або рухів?». З українських респондентів тільки 2,9% відповіли ствердно. За цим показником у рейтингу європейських країн Україна посіла одне з останніх місць, лише трохи випереджаючи Туреччину, Словенію і Болгарію. Для порівняння: у Фінляндії показник участі у роботі громадських організацій та об'єднань становить 34,1%, у Норвегії – 27,9%, у Швеції – 26,9%. Одним словом, лідирують країни,

в яких домінуючою релігією є лютеранство (класичний протестантизм). Цей показник перевищує 20% також у Німеччині, Нідерландах, Данії, Бельгії [6].

Низький рівень інституціоналізованої політичної участі пов'язувався зі зневірою в ефективності політичних партій та громадських організацій як виразників та захисників реальних інтересів громадян, відсутністю близької та зрозумілої людям ідеології, програмних цілей діяльності.

Ознаки глибокої суспільної кризи спостерігалися не лише в офіційно-державницькій сфері, а також і у міжособистісних відносинах. Під час дослідження кінця 2010 – початку 2011 років майже 80% українців заявляли, що оточуючим не можна довіряти і треба бути дуже обережним у спілкуванні [7, с. 268]. Згідно з даними Європейського соціального дослідження, недовіра до оточуючих перешкоджає формуванню групової солідарності та підвищенню рівня самоорганізаційної активності населення.

Розвиток процесів політичної участі населення також гальмує брак громадянської відповідальності. Лише чверть населення відчуває відповідальність щодо стану справ у державі. Дещо більше українців (близько третини) відчувають відповідальність за стан справ у місті або селі, де вони проживають [8].

Серед основних проблем, що перешкоджають розвитку демократії участі, експерти називають неналежне виконання посадовими особами органів виконавчої влади та місцевого самоврядування вимог чинного законодавства щодо забезпечення участі громадськості у прийнятті рішень; формалізацію діалогу із громадськістю, недосконалість правового та адміністративного середовища для створення та функціонування інститутів громадянського суспільства в Україні [9].

Невіра людей у власні сили, звичка покладатись на зовнішні обставини перешкоджає поширенню активістських орієнтацій, а також сприяє усталеності патерналістських установок. Нині, так само, як і на початку незалежності, переважна більшість українців покладає сподівання щодо свого соціального захисту на державу. Патерналізм простежується й в уявленнях населення щодо соціальної справедливості. Більшість українців (57,1%) вважають, що держава має підтримувати соціальну справедливість у суспільстві, забезпечуючи матеріальний добробут громадян та не допускаючи великої різниці у доходах; третина (39,3%) – що соціальна справедливість має забезпечуватись шляхом створення рівних умов для діяльності громадян, гарантуючи при цьому дотримання законів [10].

Накопичення вищезазначених негативних тенденцій привело до різкого падіння ефективності інституціональних механізмів політичної участі

та підсилення неформальних, протестних форм боротьби за свої права. Саме відсутність можливостей захистити свої права у межах існуючого політико-правового поля, колосальне відчуження влади вивели людей на вулиці і докорінно змінили ситуацію у країні.

Опитування показали, що кожен п'ятий говорить про те, що особисто брав участь у подіях на Майдані. При цьому тільки 5% опитаних сказали, що бували особисто на головному Майдані незалежності у Києві. 6% респондентів повідомили про підтримку місцевих зборів за євроінтеграцію і проти режиму Януковича, 9% – допомагали протестуючим.

Серед регіонів найбільше учасників Майдану – жителі центрального та західного регіонів України: 9% були у Києві, кожен четвертий на місцевому Майдані, третина збирала допомогу. Найменше участь в Євромайдані взяли жителі Донбасу і півдня України – всього 3% [11].

Як наголошує Ю. Шведа, справжня революція відбулася саме у суспільній свідомості українців. Такий потужний та масовий спалах громадянської непокори став явищем «несподіваним та неочікуваним». Глибина та потужність масових виступів на Майдані зимою 2013–2014 рр. визначалася, передусім, ціннісним зламом, втратою будь-яких правових можливостей захисту громадянських прав та свобод. Українці почали відчувати небезпеку існування у власній країні, яка формувалася під впливом системних загроз з боку влади. У соціально-економічній сфері такі загрози мали вигляд корупційного тиску з боку органів держави, унеможливлення будь-яких форм автономності громадян та самостійної організації соціального простору. Разом з цим, зходили нанівець формально декларовані державою послуги із соціального та медичного забезпечення, освіти чи охорони правопорядку. Сукупність цих процесів привела до руйнації стабільного способу життя представників середнього класу та виштовхнула за межі цивілізованого існування значну кількість менш забезпечених громадян.

Особливий вплив на ставлення громадян до влади як джерела загроз мали також негативні тенденції у розвитку системи правового захисту. Правоохоронні органи фактично діяли за гаслом: «Для своїх – право, для ворогів – закон!». Вони використовувалися як ефективний засіб боротьби з опонентами, вибивання корупційних платежів та формальної легітимації шахрайської діяльності владної еліти. Щодо пересічних громадян, то вони були абсолютно позбавлені правового захисту і зустрічали у відповідних органах лише знущання, зневагу та хабарництво.

Загрозливою для більшості громадян України виглядала і гуманітарна політика правлячого режиму. За умов відсутності помітного прогресу

в економічній та соціальній сферах влада намагалася мобілізувати підтримку, виконуючи передвиборчі обіцянки у мовній та історико-культурній галузях. Н. Паламарчук слушно наголошує, що «такі дії влади, як фактичне повернення до радянського погляду на події Другої світової війни та її схильність використовувати ярлик «фашистів» проти власних політичних опонентів, здійснювана за її потурання кампанія Комуністичної партії України з реабілітації Й. Сталіна, – усе це створювало враження у багатьох громадян, що відбувається повернення не лише ідеології, а й репресивних практик тоталітарних часів» [12].

Актуальні політичні події свідчать про те, що на наших очах формується нова ідеологія політичної участі – ідеологія та культура спротиву, що ґрунтується на усвідомленні своєї причетності та відповідальності за власне життя та життя народу. Звичайно, ця ідеологія ще дуже неоднорідна, революційна руйнація пробудила до життя різноманітні суперечливі процеси, що можуть привести до непередбачуваних наслідків.

Для того, щоб ідеологія спротиву поступово набувала неконфліктних, конвенційних форм необхідно активно використовувати розбурхану енергію народу для реальних змін у суспільстві. Цікаво, що попри усі розбіжності виборчих кампаній 2012 та 2014 років, є одне спільне гасло, яке активно використовувалося майже усіма політичними силами. Це гасло – реформи.

Тут важливо нагадати твердження С. Хантінгтона, що необхідною умовою успішності реформ у країнах, які трансформуються, є відповідність активності населення та інституціоналізації. С. Хантінгтон у праці «Політичний порядок у суспільствах, що змінюються», зазначав, що найважливішим з того, що відрізняє одну країну від іншої у політичному відношенні, є не форма правління, а наявність політичного порядку. Демократичні країни і диктатури відрізняються один від одного менше, чим відрізняються ті країни, політичне життя яких характеризується згодою, міцністю громадських зв'язків, легітимністю, організованістю, ефективністю, стабільністю, від тих, де цього найбільше бракує. Відповідно, досягнення політичного порядку на основі повернення довіри до органів державної влади, до держави – є нині одними з найбільш актуальних задач, які мають бути вирішені для того, щоб розпочати вирішувати проблеми подальшого розвитку країни.

Інституціоналізація наразі в Україні відстає. Одна з ознак цього – проведення виборів за старим виборчим законом, збереження політичними гравцями правил виборів, в яких саме вони добирають корпус майбутніх парламентарів. Усі найбільш потужні політичні сили декларували свою прихильність до виборів на основі переважності

ного голосування у пропорційній системі. Але за півроку ніхто не ініціював публічного діалогу з цього питання і не організував відповідних заходів. Політичні гравці, не маючи наміру досягати консолідованої позиції, просто заговорили проблему, змагаючись у представленні найрізноманітніших варіантів голосування.

Крім того, внаслідок збереження «закритих списків» громадяни позбавлялися можливості голосувати за осіб, яким вони делегують своє право на управління. Зважаючи на те, що більшість партій не інституалізована, кадровий склад у них сформовано не самими партіями, а ініціаторами використання партій, списки партій є наборами представників політичних гравців.

Іншою яскравою ознакою відставання інституціоналізації активності громадян є нездатність політичних партій здійснювати свої головні функції – артикуляцію та агрегацію реальних інтересів українців та захист їх за допомогою ресурсів влади. Абсолютна більшість партій належать до прагматичного табору, використовуючи ідеологічні гасла з розрахунку на політичну кон'юнктуру. Судячи з аналізу передвиборчих програм, партії не встигають за змінами, які вже настали, і тим паче, не усвідомлюють та не формують перспективні стратегії діяльності. Їхні функції звузилися до виконання завдань «машин для голосування», чого абсолютно недостатньо, особливо у період глибокої системної кризи суспільства та зовнішньої військової агресії. Цілком

очевидно, що партійна політика, умови функціонування цих суб'єктів політики потребують змін, які стимулюватимуть партії до інституціоналізації, відкритості та ідентифікації. У протилежному випадку буде неможливою політична відповідальність і відповідальна державна політика.

Партії для виконання своїх природних функцій повинні адаптувати і виражати інтереси, що народжуються суспільством. Багатьом громадянам складно визначитися зі своєю підтримкою через те, що люди не можуть ідентифікувати партії за жодним із маркерів (ідеологічним, організаційним), крім лідерського, а оцінка діяльності та побудова очікувань ґрунтується на прихильності або причетності до влади (колишня – майбутня).

Висновки. Сучасні події привели до влади новий, проєвропейський і реформаторський парламент. Уперше за часи незалежності Україна стала на справжній шлях євроінтеграції. Однак, якщо Україна хоче процвітання, їй потрібні справжні реформи. Потрібне швидке й ефективне їх запровадження. Треба багато зробити, зокрема, зміцнити верховенство права, викоринити корупцію, скоротити бюрократичну тяганину та забезпечити бізнес-середовище, що дозволяє підприємцям процвітати, примножувати багатство й створювати робочі місця. Чимало реформ будуть непростими, але, як свідчить досвід західних сусідів України, це чітка дорога до успіху.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Даль Р.А. Поліархія. Участь у політичному житті та опозиція / Р. Даль ; пер. з англ. О.Д. Білогорського. – Х. : Каравелла, 2002. – 216 с.
2. Даль Р. О демократії / Р. Даль; пер с англ. А.С. Богдановского ; под ред. О.А. Алекринского. – М. : Аспект-Пресс, 2000. – 208 с.
3. Резнік О. Динаміка громадсько-політичних практик і протестних настроїв в Україні / О. Резнік // Українське суспільство. Двадцять років незалежності. Соціологічний моніторинг : у 2-х т. / За ред. д.ек.н. В. Ворони, д.соц.н. М. Шульги. – Том 1. Аналітичні матеріали – К. : Інститут соціології НАН України, 2011. – 576 с.
4. Вісник «Твій вибір-2014. Парламентські вибори». № 5 // Український незалежний центр політичних досліджень. – Київ. – 2014.
5. Українське суспільство. Двадцять років незалежності. Соціологічний моніторинг : у 2-х т. / За ред. д. філос. н. Є.І. Головахи, д. соц. н. М.О. Шульги. – Том 2: Таблиці і графіки – К. : Інститут соціології НАН України, 2011. – 480 с.
6. Єрмолаєв А. «Вишневий сад» українського традиціоналізму / А. Єрмолаєв // «Дзеркало тижня. Україна». – 2011. – № 21. – С. 1, 11.
7. Соболева Н. На шляху надій і розчарувань: сподівання та страхи сучасних українців / Н. Соболева // Українське суспільство. Двадцять років незалежності. Соціологічний моніторинг : у 2-х т. / За ред. д. екон. н. В. Ворони, д. соц. н. М. Шульги. – Том 1. Аналітичні матеріали. – К. : Інститут соціології НАН України, 2011. – 576 с.
8. Степаненко В. Політична культура і суспільна відповідальність / В. Степаненко // Результати щорічного соціологічного моніторингу «Українське суспільство – 2010» Інституту соціології НАН України, 2010. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://i-soc.com.ua/institute/pdp.php>
9. Про стан розвитку громадянського суспільства в Україні. Аналітична доповідь, 2012 // Офіційний сайт Національного інституту стратегічних досліджень. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/795/>

10. Украинский характер (Характерные социально-психологические особенности населения Украины). Аналитический доклад, 2011 // Сайт Центра социальных исследований «София» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://dialogs.org.ua/__files/20110616.pdf
11. Соцопрос: более половины украинцев благодарны Майдану [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://joinfo.ua/sociaty/1054000_Sotsopros-polovini-ukraintsev-blagodarni-Maydanu.html
12. Паламарчук Н.О. Суперечності між безпекою владного режиму та безпекою особи в Україні як рушій на сила внутрішньополітичного конфлікту (листопад 2013-лютий 2014 рр. / Н.О. Паламарчук // Стратегічні пріоритети. – 2014. – № 2 (31). – С. 5–10.